

УВОД

Моја мајка

У овим Успоменама желим да говорим што је могуће о себи. Усуђујем се да кажем да ми обзиран читалац не би замерио када бих у овом уводном поглављу представио себе. Али, уместо тога, желим да представим своју мајку. Не само зато што је моја мајка, не само зато што улазећи у један значајан и одговоран рад желим да као захвалан син искажем јавно поштовање њој пре него што га одам било којој другој жени, већ зато јер је она заиста занимљива и врсна Српкиња, са свим чврстим и slabим тачкама своје расе. Онима који имају стрпљења да читају овај кратки опис мајке биће касније лакше да разумеју моју делатност и карактер. Заиста, изузимајући књигољубивост, коју сам наследио од оца, свака друга одлика моје личности и карактера – вера у Бога и Божје провиђење, сажаљење за све који пате, жеља да свакоме помогнем, љубав за све што је лепо, дивљење за витештво, љубав за музику, певање и песништво, неустрашивост у говорењу истине и неколико својих слабости – све ово сам наследио од мајке.

Она је била праунука једног Србина, Гаврила Илића, који је био командант пука српских добровољаца који су приступили аустријској војсци под принцом Еугеном Савојским, при опсади Београда. Када је тврђава нападнута, њен прадеда је први ушао на челу својих људи, носећи у десној руци не друго оружје до ли буждован. За овај чин храбрости и друге своје услуге краљица Угарске, царица Марија Терезија, на предлог принца Еугена, дала му је повељу о племству, са дивним грбом у српској народној тробојци: црвено, плаво и бело – са црвеним штитом, укрштеним сребрном пругом, са црвеним буждованом на њему. Ја још увек имам изворну повељу. Њен текст одређује да је част племства наследна за чланове породице: „Utriusque Sexus.“²

Изгледа да је наш предак поседовао уметничке нагоне и пустоловну нарав који су пренесени, помало наглашени, на његову праунуку. Освајача Турака код Београда, новог угарског племића, освојила је млада андалузијска сељанка. То се догодило овако. Царица Марија Терезија, желећи да уведе овцу „свилене вуне“ у Угарску, довела је из Андалузије сељаке двају села, са њиховим породицама и овцама „свилене вуне“, и населила их у Јужној Угарској. Наш прапрадеда видео је

младу девојку међу овим усељеницима и, након извесних романтичних напора, успео је да се ожени њоме.

Моја мајка, с тамним очима и црном косом, изузетно малим шакама и стопалима, и склоношћу ка заокруженом стасу, изгледала је веома шпански, нарочито у каснијим годинама. Рођена је 1826. у Бечкереку, српском граду у Јужној Угарској. Добила је двоструко име (што је веома редак обичај међу Србима) своје андалузијске прабаке, Ракила Кристина. Као дете звали су је Тина, а ми, њена деца, знали смо је само под тим именом, мада су њена браћа и сестре више волели да је зову Ракила, како се српски изговора Рејчел.³

Била је веома лепо дете, које су сви волели због њене бистрине и дражесне нарави. Када је, у својој шестој години, једног дана стајала испред родитељске куће, посматрајући извештан број кочија које се враћају са срећним људима са вашара одржаног тог дана у граду, изненада су се једноставне наткривене кочије са два коња зауставиле пред њеном кућом и једна старица из возила ју је позвала: „Дођи, моје лепо дете; дођи к мени! Желим да ти дам лепе колаче!“ У тренутку када је ушла у кочије старица је наредила возачу да потера коње у кас. Она је одвела дете својој кући у Арад, град на извесној удаљености од Бечкерека. Старица је била Влахиња по народности, а чаробница (врачара на српском значи „жена лекар“) по занимању. Влашка и Јужна Угарска су чак и данас познате као земље у којима се могу срести моћни чаробњаци од заната. Ове земље, заједно са Трансилванијом, у старо време су образовале Дакију, а за Дачане се говори да су се борили са освајачким римским легијама магијом.

Да би се произвеле делотворне последице на представама магије изгледа да је било потребно да делање старице-чаробнице помогне невини девојка, што је могуће млађа. Стога је старица била отела Тину, на капији дворишта њених родитеља. У то време није било телеграфа ни доличне полицијске организације, па је породица моје мајке трагала узалуд за њом целих шест година. Напокон су је пронашли и одвели је у Крагујевац, у Србију, где је њен старији брат био лични апотекар књаза Србије, Милоша Обреновића, и где је она, за неколико година, имала да сретне суђеног јој супруга.⁴

Мој отац је био Србин са Фрушке Горе („планина Фруга“) у Срему, познате по знатном броју српских манастира. Његов отац послао га је да студира на угарским универзитетима. Био је највећи зналац латинског међу савременим му Србима у Угарској и постао је адвокат, као и заменик уредника првих српских новина у Будимпешти. Једне вечери, у некој гостионици чуо је младог мађарског племића како се хвалише својим најновијим тријумфом над сиромашном, невином девојком. Огорчен, рекао је Мађару да је његово владање зло, да нема човека који има право да се хвалише таквим тријумфима и, мада није

познавао девојку, изазвао је Мађара хвалисавца на двобој мачевима. Био је готово убијен у сукобу и тешко рањен морао је да се врати на Фрушку Гору. Његова неговатељица била је рођака коју сам познавао као још лепу старицу, а која мора да је као млада била изузетно лепа. Ја се не чудим да се мој отац заљубио у њу, али, пошто сходно црквеном праву Православне цркве није могао да се ожени њоме, обузели су га меланхолија и очајање, па када се опоравио одлази у Раваницу, манастир на Фрушкој Гори, намеравајући да се замонаши. Али, згодна рођака отишла је у манастир са његовом мајком, и те две жене су га наговориле да остави манастир и да оде у Србију, којој су у то време били потребни млади професори за средње школе. Он је отишао у Србију, видео Тину Илић, најмлађу сестру дворског апотекара, и одмах се њома оженио, мада јој је тад било тек петнаест година.

Она није сасвим навршила шеснаесту годину када сам се родио. Када је дошла у тридесет прву годину, у пуном цвету лепоте, ја сам већ био млади господин, петнаест година стар, који је пратио мајку на свим посетама пријатељима или у куповинама у продавницама. Сећам се како су се сви дивили њеној лепоти, коју је повећавало живописно народно одело златом украшеног прслука од црне кадифе, са венецијанском хаљином од црвене свиле и црвеним фесом украшеним лажним бисерима. Сви су се изгледа чудили да тако млада жена има већ тако одраслог сина!

Осим што ме је научила да се молим Богу, Деви Марији и нашем свецу заштитнику Јовану Крститељу, и да певам са њом многе омиљене песме, обичавала је да ми приповеда приче о времену када је живела са старом Влахињом врачаром, као њена помоћница у Араду. Знао сам да мајка не би измислила ове приче. Ипак, мени који сам управо почео са течајем природних наука и философије на београдском Лицеју, било је тешко да их објасним. Касније сам схватио да многе од тих прича могу да се објасне хипнозом или аутосугестијом. Ја ћу, међутим, испричати две или три које се тешко на тај начин могу објаснити.

„Марјан и Марушка.“ Мађарски пешадијски пук био је неколико година у гарнизону код Арада, а већина војника из пука је имала драгане међу лепим девојкама из града. Једног дана приспело је наређење пуку да крене за Мантову, у горњој Италији. Наравно, много је суза проливиено и многа су срца сломљена. Неколико недеља по одласку пука, лепа девојка по имену Марушка дошла је старој чаробници. „Моја драга тетка“, рече девојка кроз сузе, „откада је мој вереник, каплар Марјан отишао у Италију, ја сам тако несрећна. Мислим да ћу умрети од сломљеног срца. Али бих тако волела да га видим још једном. Зар не можеш да изведеш да дође, макар и на само неколико часова?“ Старица одговори да свакако може да изведе да он дође, али би поступак

био веома смео и опасан; стога је посаветовала девојку да напусти своју жељу. Марушка је отишла, али се две или три недеље касније вратила, бледа и пропала; и клечећи и горко плачући, поново је молила старицу да има самилости за њу и да јој доведе њеног Марјана – само на неколико часова! Чаробница је још једном све учинила да је одговори и чак ју је грдила.

„Видиш, будаласта девојко“, рече она, „поступак може да савршено успе; али је такође могуће да се деси нешто неповољно и ја не желим да грех падне на моју душу!“

Али, када је несрећна и устрајна девојка дошла трећи пут и изјавила да ће, уколико се нешто неповољно догоди, преузети грех на сопствену душу, старица је пристала да доведе младог каплара да види своју драгу.

Чаробњачки поступак се имао извести на „млади петак“ – тј. на први петак после појаве младог месеца. Рано ујутру тог дана девојка је морала да оде босонога на извор да донесе врч пун воде. Ова вода се сипала у нов бакарни котлић и остављала на клупу у двориште, на сунчеву светлост, да би сунчеви зраци могли да падају на њу. Чаролије су се имале одиграти у поноћ. Један час пре тога девојка помоћник је морала да направи пламтећу ватру на огњишту и да ланцем изнад ватре обеси бакрени котлић који је био окупан сунцем. Неколико тренутака пре поноћи, чаробница и њена девојка помоћник су се потпуно свукле, пуштајући косу да распуштена падне на рамена. Тачно у поноћ старица је почела да се обраћа ватри чудним речима, обрађујући се повремено пред огњиште и љубећи земљу испред њега. Млада девојка је морала да опонаша старицу у свим њеним покретима. Онда је чаробница бацила прегршт соли у вријућу воду, бацајући истовремено у ватру стару машину коју је каплар Марјан имао обичај да носи. Следећег тренутка страشان прасак је до темеља потресао кућу и вода је преплавила котлић и угасила ватру. То је био крај поступка, колико га се сећала моја мајка.

Неколико дана доцније, касно ноћу, неко је куцао на прозор Марушкине собе, будући да су све куће у Араду у то време биле приземне. Куцање је поновљено са више нестрпљења, неколико пута, док Марушка није скочила из кревета да пита ко куца. Промукли глас је одговорио: „Марушка, отвори! Ја сам, твој Марјан!“ Девојка је пробудила мајку и обе су отишле да отворе улазна врата. Тамо, пред вратима, стајао је Марјан, дрхтећи и дишући брзо као пас после дугог трчања; сва му је униформа била у дроњцима као да је јурио кроз трновите ограде.

„Марушка!“ рече он најдубље узбуђен, „Марушка, забога, зашто си ме стално звала?“ Он је испружио руке према њој, привукао је на груди, пољубио је и пао мртав!

„Лекарева жена и њена кћи.“ У месту близу Арада лекар се оженио богатом женом са одраслом кћерју. Његова жена је једног дана дошла да се саветује са чувеном чаробницом.

„Разумећете мој немир“, рече госпођа, „када вам кажем да је моја кћи сада у својој двадесет и шестој години, а до сада је нико није запресио. Желим да ми кажете да ли ће се икада удати.“

Бацајући прегршт пасуља на земљани под кухиње – она је примала све своје клијенте у кухињи – старица одједном рече: „О, да; ваша кћи ће се свакако удати, али за сада постоји сметња. Да, једна жена стоји на путу!“

„Зар не можете да уклоните ту препреку?“ упита лекарева жена.

„О, да; свакако“, одговори чаробница и потом уговори напојницу са лекаревом женом.

Пошто је ово задовољавајуће уредила, старица је позвала своје нове клијенте да пођу са њом у врт, наређујући истовремено девојци помоћнику да јој донесе секиру. Дошла је до витког дрвета брескве, узела кћи под руку и ходала са њом три пута око стабла, мрмљајући све време неке формуле на чудном језику. Затим је ставила секиру у девојчину руку и захтевала је од ње да начини добар ударац по витком деблу. Пошто је то учињено, чаробница је захтевала да дођу опет следећег петка. Они су учинили тако и девојка је морала да поново удари секиром, продубљујући први рез. Ово је поновљено током два или три узастопна петка, све док на концу дрво брескве није потпуно сасечено.

„Сада“, рече им чаробница, „сметња ће бити брзо уклоњена; и ви госпођо можете бити уверени да ће се ваша кћи удати у року од годину дана!“

Возећи се кући, лекарева жена се изненадно разболела. Упркос напорима њеног мужа, бивало јој је све горе и за неколико дана је умрла. У року од годину дана од њене смрти лекар се оженио својом поћерком.

Могао бих да наведем још неколико таквих прича за које ми је моја мајка приповедала да су се догодиле док је она живела, од своје шесте до дванаесте године, са старом влашком чаробницом. Наравно, она је и сама научила неке незнатне чаролије које је користила, у првом реду да излечи спласнуле љубавнике, или мужа и жену који су разматрали развод, а који су захваљујући невиним чарима моје мајке били измирени и живели касније у савршеном складу и љубави!

Моја мајка била је родољуб. Као свака Српкиња, знала је све о нашој повесници; о Немањи, светом Сави, цару Душану, цару Лазару, царици Милицы и нашим народним јунацима, Краљевићу Марку, Милошу Обилићу, Бановић Страхини – она је знала све ове ствари не

из писаних повесница, већ из народних песама које су певали или, пре, приповедали гуслари, како се називају наши народни песници. Чим сам научио да читам, она ме је подстакла да читам наше народне јуначке песме (*Јуначке њјесме* у збирци Вука Стефановића Караџића). Моје прво путовање било је посета деди, што сам спојио са посетом манастиру Раваници, где лежи, у сребрном ковчегу, балсамовано тело цара Лазара (види предговор). Чак и сада, у старим данима, сећам се сваке појединости тог прелепог путовања, на које ме је повела мајка, већ у мојој седмој години са сестром Анком, две године млађом од мене. Колико је мало овоземаљске мудрости имао мој отац, упркос великој учености латинисте, може се видети из чињенице да је дозволио супрузи, тада младој и лепој жени у доби од двадесет и три године, обученој у блиставу српску народну ношњу, да путује са двоје мале деце по земљи која се још није стишала у уобичајене токове после револуције из 1848/49. Сусрели смо неколико пратњи мађарских заробљеника, међу којима су се неки разгневили видевши Српкињу у народној ношњи, и претили су нам стиснутим шакама. Моја мајка је морала да позајми пиштољ и метке од колског мајстора у предграђу места Земун. Моја сестра и ја смо се весело смејали, видећи мајку како носи велики пиштољ у свиленом појасу око струка.

Село (по имену Јазак) у којем је живео наш деда било је на два часа пута кочијама од манастира Раванице.⁵ Мислим да нас је трећег дана по нашем доласку млађи брат мог оца одвео у манастир. Мој отац је био добро знан у свим манастирима Фрушке Горе, као учен човек који је готово и сам постао монах; а још омиљенији је међу монасима био мој деда, који је често слао манастиру бурад вина и шљивовице (виски начињен од шљива) као поклоне.¹ Није било изненађујуће – мада сам ја, као мали дечак, био под дубоким утиском – што нас је игуман, висок, витак човек беле браде у дугој црној мантији и са дугим сребрним жезлом у руци, окружен са десетак монаха у црним мантијама, примио некако свечано на капији манастира док су звона црквеног торња весело звонила. Одвели су нас у некој врсти поворке до цркве и ковчега у коме се налазило балсамовано тело цара Лазара. Моја мајка, у сузама услед дубоког узбуђења, подигла ме је рукама да пољубим оно за шта се сматрало да је рука цара и рече ми: „Прочитао си песму о Косовској бици. Ово је тело нашег цара Лазара, који је славно умро за крст часни и слободу златну!“ Она је наводила стихове народне песме.

Монаси су нам показали извештан број реликвија – златне и сребрне пехаре, мачеве, одоре; и огртач за који се претпоставља да га је носио цар Лазар у Косовској бици, начињен од сребрно-сиве пру-

i Успомене су писане на енглеском језику; отуд и оваква објашњења.

гасте свиле са пет дугмади од лажних бисера. Првобитно, огртач је имао шест дугмади, али је нека жена одсекла једно и однела га, да би дошавши кући увидела да је украдено дугме нестало а да се њена сопствена десна рука укочила и исушила у дрвену дршку!

Монаси су мојој мајци и стрицу приредили прилично раскошну гозбу у великој трпезарији, у којој су зидови били покривени призорима из Косовске битке које нам је млади монах подробно објаснио. Стари игуман, који је седео на челу стола, отишао је толико далеко у својој љубазности да је пожелео мојој мајци здравље и срећу. Сви монаси су певали дивно у хору чувену српску песму „Многаја љета!“ Док су они певали моја мајка је јецала. Када ју је игуман на крају песме упитао зашто је плакала, она рече: „Плачем од среће, будући да се осећам тако срећна што сам довела своју децу да пољубе руку нашег светог цара Лазара!“

Ово, моје прво путовање и прва посета Раваници, учинило је дубок утисак на мене. У каснијим годинама никад нисам могао да мислим о цару Лазару и Косовској бици, а да се не сетим догађаја које сам кратко испричао. Током живота често сам призивао тај приказ у трпезарији манастира, где је моја мајка била окружена монасима, задовољним да приме тако младу и лепу жену. Једна од чежњи које сам гајио али је нисам испунио била је да напишем повесницу цара Лазара. Уместо те повеснице, која би имала све одлике величанствене трагедије, написао сам живот Лазаревог унука Ђурђа Бранковића, који је такође био трагедија, мада не тако величанствена као Лазарева.

Када се по смрти мог оца, моја мајка удала за Васу Берара, главног управника државне књигопечатње,⁶ ми деца (ја и моје две сестре) имали смо ипак још времена за уживање. Наш очух био је веома културан човек, добре душе, велики љубитељ музике и књига. Њему имам да захвалим за интелектуални развој, као што за напредак уметничких порива имам да захвалим свом великом пријатељу, уметнику Стевану Тодоровићу.⁷ Али, за веру у Бога, у високу судбину мог народа, и још више судбу човечанства, за сталну жељу да будем љубазан и од помоћи свакоме, за веру у лепоту и доброту овога света, за оптимизам, мистицизам и окултизам, имам да захвалим својој драгој мајци.

Ипак, желим да поменем један други чудан догађај у вези с мајком. Једног дана, у мојој петнаестој години, мајка ме је позвала у собу за примања. Тамо сам нашао човека средњих година како седи у столицама, држећи на коленима корпу пуну новонаправљених папуча. Мајка ми рече: „Ово је мој пријатељ Јефта, продавац папуча, чије је стварно занимање видовитост – то јест, далековидост и предсказивање догађаја који долазе. Желим да му даш руку на тренутак да би могао да нам каже главне догађаје твог живота!“

Више да бих задовољио мајку него зато што сам желео да знам сопствену будућност, дао сам руку Јефти папучији. Он је за тренутак

бацио поглед на мој длан, затим је затворио очи, и надаље држећи моју руку у својој, рече следеће:

„Сада изгледаш слаб и болешљив, али имаш јаку животност и живећеш размерно дуго. Ускоро ћеш ићи на пут да посетиш стране универзитете. На једној од ових великих школа срешћеш извесну госпођу странкињу, неколико година старију од тебе, и оженићеш се њоме. Бићеш или проповедник или учитељ, јер те видим како говориш мноштву младих људи. Сада те видим како идеш на различите дворове и рукујеш се са краљевима и краљицама. Имаћеш много прилика да направиш паре, али их нећеш искористити. Новац који створиш поделићеш са другима који ти нису ништа, и остаћеш сиромашан целог живота. Начинићеш две грешке које ће те спречити да постанеш вођа твог народа, што би у супротном био. Много година живећеш у иностранству. Али, долази дан када ће те твоја земља позвати да се вратиш, нудећи ти већи положај него што си икад раније заузимао. Оклеваћеш, али ћеш га на крају прихватити и учинићеш добру услугу свом народу. Живећеш у великој кући. Мислим да изгледа као палата. Видим велико степениште. Два се човека пењу, носећи црвене појасеве или траке око појаса. Примаш их у великој соби. Они изненада наваљују на тебе ножевима и револверима и убијају те. Да, умрећеш убиством. А по твојој смрти, твој народ ће одати велико поштовање твојој успомени!“

Стекао сам утисак да ми Јефта говори немогуће ствари. Како бих ја могао да идем на стране универзитете када знам да мој очух не може да приушти потребан трошак? И како је невероватно рећи да ћу ја да се оженим страном госпођом неколико година старијом од себе! То се свакако никада неће догодити! И онда, како бих ја, син сиромашног српског професора, могао да идем на стране дворове и да се рукујем са краљевима и краљицама? Чак и мојој мајци, која је имала обилну веру у Јефтину видовитост, ово његово предвиђање изгледало је прилично збуњујуће и невероватно.

Ипак, три године касније, влада Србије послала ме је на стране универзитете о трошку државе. И ја сам се заиста оженио страном госпођом, неколико година старијом од себе. А као професор, обраћао сам се мноштву студената на Великој школи у Београду. И стварно сам ишао на различите дворове и руковао се са краљевима и краљицама! Увидевши да су се све невероватне ствари оствариле у мојој личности, верујем да ће, такође, крај предвиђања да буде испуњен, и да ћу умрети као жртва политичког убиства.

Напомене

- 1 Мијатовић је посветио књигу **Гертруди Флоренс Вајлд**. О особи под тим именом не могу се наћи подаци. Овде је вероватно реч о познатој британској хуманитарној радници, госпођи Гертруди Карингтон Вајлд (Gertrude Carrington Wilde, ? – 1945). Она је играла истакнуту улогу у напорима Српског потпорног фонда да помогне Србији током Првог светског рата. У Фонду је обављала дужност председавајућег пододбора за образовање. Захваљујем проф. Стевану К. Павловићу што ми је скренуо пажњу да се иза имена у посвети највероватније крије личност ове даме.
- 2 **Др Душан Ј. Поповић** помиње међу српским племићким породицама у Војводини и породицу Илић: „Племићки лист и грбовница (мађарска) издали су у Бечу 1. марта 1751. Гаври Илићу, заставнику Шајкашког батаљона у Тителу.“ Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, Матица српска, Нови Сад 1990, III књига, стр. 88. Хронолошки подаци се уклапају, јер је племство добијено у време Марије Терезије. *Cf.* АЈ ФЧМ, *Моја аутиобиографија*, стр. 7. Ово не објашњава порекло наслова грофа који је Мијатовић јавно употребљавао у Енглеској од 1914. Он сам је, на више места, тврдио да је наслов добио од аустроугарског цара Фрање Јосифа. Несумњиво је да је он добио први ред Ордена гвоздене круне као захвалност аустроугарског цара за склапање Тајне конвенције, а аустроугарски посланик Кевенхилер му је саопштио да је добијањем тог ордена добио и право да се сматра за грофа на подручју Аустроугарске (Архив Југославије, Фонд Чедомиља Мијатовића, Фонд бр. 210, ф. 1, Чедо Мијатовић, *Аутиобиографски сѝис* [1930], стр. 127). Овакво образложење његовог наслова прихватио је и лондонски *Тајмс* у некрологу који се налази у додацима ових *Усиомена*. Драгомир Ацовић наводи да постоје подаци, које није могуће проверити, да је краљ Александар I Карађорђевић потврдио три племићке титуле, од којих је једна била грофовска за Чедомиља Мијатовића (Драгомир Ацовић, *Хералдика и Срби*, Завод за уџбенике, Београд 2008, стр. 459–460). Чак и када би ова могућност била тачна то још увек не објашњава порекло Мијатовићевог наслова. У сваком случају, Мијатовић је користио грофовску титулу и енглеска средина је то прихватила, па су, када је умро, све лондонске новине јавиле о смрти „грофа Мијатовића“.
- 3 **Ракила Кристина Мијатовић**, рођена Илић, родила се у Бечкереку 1826, а умрла у Београду 1901.
- 4 Кристинин брат, апотекар, звао се **Павле Илић**.
- 5 Реч је о **Васи Мијатовићу**, Чедомиљевом деди. Васа је био богат земљорадник. Поседовао је, поред земље, винограде, воћњаке и један дућан. Стриц који се касније помиње је Паја Мијатовић. АЈ ФЧМ, Фонд бр. 210, ф. 1, Чедо Мијатовић, *Аутиобиографски сѝис* [1930], стр. 12.
- 6 **Милан Мијатовић** је умро 1852. **Василије Берар** је умро 1871.
- 7 **Стеван Тодоровић** (1832, Нови Сад – 1926, Београд), српски живописац и сликар, и оснивач Београдског певачког друштва. У Београду је, у време Чедомиљевих гимназијских дана, имао бесплатну приватну школу за сликање, певање и гимнастику.

Поглавље I

Моје прво посланство

Лично сам увек био склон књижевном раду. Никада нисам мислио нити желео да будем дипломата. Али, шта год мислили о нашој слободној вољи и о томе да смо творци наше судбине, околности практичног живота, над којима немамо надзор, немају никаквог обзира према нашим личним склоностима. У сваком случају, ово је било моје лично искуство, али може бити да сам ја човек без посебно јаке воље.

Почео сам јавну каријеру као професор политичке економије и финансија на београдској Великој школи, установи која је касније напредовала у Београдски универзитет. Мени је било тек двадесеттри године када сам именован на катедру. Четири године током којих сам радио као професор (1865–69) биле су најсрећније у мом животу. Написао сам неколико књига о политичкој економији и финансијама, уз то бројне чланке о благословима слободне трговине, о предности изградње железнице и оснивања банака.¹ Велики број ученика са различитих „факултета“ окупљао се на мојим предавањима, укључујући готово све који су касније постали истакнути као државници и политички делатници у Србији од 1880. до данас. Када ми је председник владе Србије Никола Пашић, јуна 1914, предложио да ме постави за скопског архиепископа, рекао је: „Пресрећан сам да вам понудим ово достојанство пошто никада нисам заборавио да сте били мој професор, и то заиста добар професор!“ Мој одговор беше: „Пошто сте ви били мој ђак, а сада сте тако успешан председник владе, почињем да мислим да, на крају крајева, мора да сам био добар професор!“ И обојица се насмејасмо.

Осим места професора вршио сам дужност секретара Трговачког одбора Србије који је деловао у Београду. Кроз тај Одбор ступио сам у дипломатски свет. То се догодило на овај начин:

По убиству књаза Михаила (Обреновића III), 10. јуна 1868, стање је било спасено за династију, пре свега предузимљивошћу министра војног, ђенерала Блазнавца,² и поредак је очуван брзим имено-

вањем Намесништва и његовом разборитом делатношћу. Одбор састављен од дванаест трговаца одлучио је да иде, у пуном саставу, да захвали намесницима за њихову велику услугу земљи и трговини. Наравно, ја сам их као њихов секретар пратио.

Примила су нас двојица намесника, ђенерал Блазнавац и Јован Ристић³ (трећи намесник Гавриловић,⁴ био је одсутан). Јован Ристић беше већ добро знан као најуспешнији српски дипломата, посебно пошто је он као посланик на Високој Порти био главни сарадник књаза Михаила и председника министарства Илије Гарашанина у постизању предаје турских тврђава у Србији. Но, одговарајући на изразе захвалности Одбора обојица намесника су говорили на помало опуштен начин. Венерал Блазнавац рече члановима да је сматрао за своју дужност, пошто су се гласине о завери да се убије бездетни кнез Михаило шириле, да размотри шта би он као министар војни требало да учини у случају да књаз Михаило буде убијен. И дошао је до закључка да би војска требало да одмах прогласи сина Михаиловог брата од стрица, четрнаестогодишњег Милана Обреновића, за књаза Србије. Додао је да је о томе говорио са г. Ристићем, другим намесником, који, потврђујући изјаву свог колеге, помену да му је он рекао да он (Ристић) жели да ради са њим, у том случају, да покаже колико би далеко отишао са њим у подупирању династије Обреновића на престолу.

На жалост, Трговачки одбор је потпуно погрешно разумео намесника. Други дан по састанку, г. Ристић ме позва и обавести ме, са запрепашћењем, да су чланови ширили причу да су се оба намесника исповедила да су знали да ће убиство кнеза Михаила да се догоди и да су направили планове о томе шта би требало да чине као намесници по убиству. Г. Ристић ме замоли да напишем извештај о томе шта су они заиста рекли и да га објавим под својим именом, као секретар Трговачког одбора. Одмах сам сео, написао нацрт могућег извештаја и поднео га г. Ристићу. Он га прочита полако, прочита га и други пут, а затим, пружајући ми руку рече: „Нема ниједне речи коју би требало избацити или додати. Захваљујем вам и честитам вам. Ниједан дипломата не би могао да напише бољи извештај. Мислим да би требало да уђете у дипломатску службу!“⁵

Када сам 1869. напустио Велику школу и дошао на чело Административног одељења Министарства финансија, г. Ристић ме је често звао у Министарство иностраних дела и молио ме да пишем дипломатске ноте које се тичу трговинске политике Србије, пошто није био задовољан нацртима за такве ноте које је припремао шеф Политичког одељења Министарства иностраних дела. Србија је у то време имала спор са Пруском, у вези са царином на увоз немачке робе у земљу. У